



ETRU CEL MARE

Viața și lumea lui



ETRU CEL MARE

Viața și lumea lui

ROBERT K. MASSIE

Traducere din limba engleză și note de
Claudia Roxana Olteanu



PETER THE GREAT: HIS LIFE AND WORLD

Robert K. Massie

Copyright © Robert K. Massie – First published in 1980

PETRU CEL MARE. VIAȚA ȘI LUMEA LUI

Robert K. Massie

Copyright © 2015 Editura ALL

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MASSIE, ROBERT

Petru cel Mare: viața și lumea lui / Robert K. Massie;

trad.: Claudia Roxana Olteanu. – București: ALL, 2015

Bibliogr.

ISBN 978-606-587-280-6

I. Olteanu, Claudia Roxana (trad.)

94(47)''17'' Petru I cel Mare

929 Petru I cel Mare

Toate drepturile rezervate Editurii ALL.

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată

fără permisiunea scrisă a Editurii ALL.

Drepturile de distribuție în străinătate aparțin în exclusivitate editurii.

All rights reserved. The distribution of this book outside Romania,
without the written permission of ALL, is strictly prohibited.

Copyright © 2015 by ALL.

Editura ALL:

Bd. Constructorilor nr. 20A, et. 3,

sector 6, cod 060512 – București

Tel.: 021 402 26 00

Fax: 021 402 26 10

Distribuție: 021 402 26 30;

021 402 26 33

Comenzi: comenzi@all.ro

www.all.ro

Redactare: Ioana Văcărescu

Tehnoredactare: Liviu Stoica

Corectură: Elena Georgescu

Copertă: Alexandru Novac

Pentru Mary Kimball Todd și James Madison Todd
și în memoria lui Robert Kinloch Massie

CUPRINS

PARTEA ÎNTÂI – VECHEA MOSCOVIE

Capitolul 1	Vechea Moscovie	15
Capitolul 2	Copilăria lui Petru.....	28
Capitolul 3	„O tânără de o mare inteligență“	40
Capitolul 4	Revolta strelîților	46
Capitolul 5	Marea Schismă.....	59
Capitolul 6	Jocurile lui Petru	70
Capitolul 7	Regența Sofiei.....	82
Capitolul 8	Detronarea Sofiei	96
Capitolul 9	Gordon, Lefort și Compania Veselă	107
Capitolul 10	Arhanghelsk	121
Capitolul 11	Azov	130

PARTEA A DOUA – MAREA AMBASADĂ

Capitolul 12	Marea Ambasadă în Europa Occidentală	149
Capitolul 13	„Este imposibil să-l descrii“	161
Capitolul 14	Petru în Olanda	170
Capitolul 15	Prințul de Orania	181
Capitolul 16	Petru în Anglia.....	193
Capitolul 17	Leopold și Augustus	206
Capitolul 18	„Aceste lucruri vă încurcă“	220
Capitolul 19	Foc și cnut.....	229
Capitolul 20	Printre prieteni.....	245
Capitolul 21	Voronej și Flota de Sud.....	255

PARTEA A TREIA – MARELE RĂZBOI AL NORDULUI

Capitolul 22	Stăpâna Nordului.....	269
Capitolul 23	Tunurile să decidă	281
Capitolul 24	Carol al XII-lea	291
Capitolul 25	Narva.....	301
Capitolul 26	„Nu trebuie să ne pierdem capul“	315
Capitolul 27	Fondarea orașului Sankt-Petersburg.....	329
Capitolul 28	Menșikov și Ecaterina	340
Capitolul 29	Mâna autocratului	353
Capitolul 30	Încurcătură poloneză	366
Capitolul 31	Carol în Saxonia.....	380
Capitolul 32	Marele drum spre Moscova	393
Capitolul 33	Golovcin și Lesnaia	403
Capitolul 34	Mazepa	417
Capitolul 35	Cea mai rea iarnă din câte au existat	427
Capitolul 36	Strângerea forțelor	437
Capitolul 37	Poltava	447
Capitolul 38	Capitularea de lângă râu.....	462
Capitolul 39	Roadele Poltavei.....	470

PARTEA A PATRA – PE SCENA EUROPEI

Capitolul 40	Lumea sultanului	483
Capitolul 41	Eliberatorul creștinătății balcanice.....	491
Capitolul 42	Cincizeci de lovituri pe Prut.....	502
Capitolul 43	Campania germană și Frederic Wilhelm.....	515
Capitolul 44	Coasta Finlandei	526
Capitolul 45	Kalabalik	535
Capitolul 46	Veneția Nordului	545
Capitolul 47	Un ambasador raportează	555
Capitolul 48	A doua călătorie în Occident	563
Capitolul 49	„Regele este un om puternic...“	573
Capitolul 50	Un vizitator la Paris	581
Capitolul 51	Educația unui moștenitor	592

Capitolul 52	Un ultimatum patern	602
Capitolul 53	Fuga țareviciului	612
Capitolul 54	Viitorul la judecată	621
Capitolul 55	Ultima ofensivă a lui Carol	637
Capitolul 56	Regele George pătrunde în Marea Baltică	648
Capitolul 57	Victoria	658

PARTEA A CINCEA – NOUA RUSIE

Capitolul 58	În serviciul statului	669
Capitolul 59	Comerț prin decret.....	690
Capitolul 60	Cel mai mare de sub Dumnezeu	702
Capitolul 61	Împăratul din Sankt-Petersburg.....	712
Capitolul 62	La Marea Caspică	732
Capitolul 63	Apusul.....	741
Epilog		757
Genealogia dinastiei Romanov 1613-1917.....		767
Mulțumiri		768
Bibliografie selectivă.....		770
Note		774
Index.....		791

LISTA PLANȘELOR

- Portret al lui Petru I, cunoscut drept Petru cel Mare, ulei pe pânză, 1717, Jean-Marc Nattier (1685-1766); Muzeul Ermitaj, St. Petersburg, Rusia/ Biblioteca de Artă Bridgeman.
- Portret al țarinei Natalia Narișkina, (finalul secolului XVIII – prima jumătate a secolului XIX, autor necunoscut); Muzeul Ermitaj, St. Petersburg, Rusia.
- Petru cel Mare interogându-l pe țareviciul Aleksei la Peterhof, ulei pe pânză, 1871, Nikolai Ghe (1831-1894); Galeria de Stat Tretiakov, Moscova, Rusia/ RIA Novosti.
- Portret al regentei Sofia, 1772, ulei pe pânză, Aleksei Petrovici Antropov (1716-1795); Muzeul Regional de Artă din Istra/ Biblioteca de Artă Bridgeman.
- Portret al Ecaterinei I, ulei pe pânză, 1717; Jean-Marc Nattier (1685-1766); Galeria de Stat Tretiakov, Moscova, Rusia/ Muzeul Ermitaj, St. Petersburg, Rusia.
- Portret al Elisabetei Petrovna, împărăteasă a Rusiei, ulei pe pânză, circa 1768, Heinrich Buchholz (decedat circa 1800); Muzeul lui Tropinin și al Contemporanilor Săi, Moscova, Rusia/ Biblioteca de Artă Bridgeman.
- Portret al lui Aleksandr Danilovici Menșikov, prinț al Sfântului Imperiu Roman, ulei pe pânză, Școala Rusă; Muzeul de Istorie, Moscova, Rusia/ Biblioteca de Artă Bridgeman.
- Portret al lui John Churchill, Primul Duce de Marlborough, ulei pe pânză, detaliu; Johann Closterman (1660-1711); Palatul Blenheim, Oxfordshire, Marea Britanie/ Biblioteca de Artă Bridgeman.
- Bătălia de la Lesnaia din 1708, ulei pe pânză, Pierre-Denis Martin (1663-1742); Colecție particulară/ Biblioteca de Artă Bridgeman.
- Bătălia de la Poltava, ulei pe pânză, 1750, Școala Rusă (secolul XVIII); Palatul Peterhof, St. Petersburg, Rusia/ Biblioteca de Artă Bridgeman.
- Petru cel Mare pe șantierul Docurilor Deptford, litografie, după Daniel Maclise (1806-1870); colecție particulară/ Fotografie © Rafael Valls Gallery, Londra, Marea Britanie/ Biblioteca de Artă Bridgeman.
- Dimineața executării strelitșilor din 1698, ulei pe pânză, 1881, Vasili Ivanovici Surikov (1848-1916); Galeria de Stat Tretiakov, Moscova, Rusia/ Biblioteca de Artă Bridgeman.

LISTA HĂRȚILOR

RUSIA ÎN TINEREȚEA	
LUI PETRU CEL MARE, 1672-1696	25
MOSCOVA.....	47
IMPERIUL SUEDEZ LA ÎNCEPUTUL	
MARELUI RĂZBOI AL NORDULUI	273
BĂTĂLIA DE LA NARVA I	308
BĂTĂLIA DE LA NARVA II	312
INVAZIA SUEDEZĂ ÎN RUSIA, 1708-1709	405
POLTAVA I	445
POLTAVA II	452
POLTAVA III	455
POLTAVA IV	458
CAMPANIA DE PE PRUT	505
EUROPA ÎN TIMPUL LUI PETRU CEL MARE.....	796
HARTĂ A ORAȘULUI ST. PETERSBURG, 1716	798

PARTEA ÎNTÂI
VECHEA MOSCOVIE



VECHEA MOSCOVIE

In jurul Moscovei, câmpiile urcă domol dinspre râurile care curg în meandre argintii, într-un tablou pitoresc. Lacuri mici și petice de pădure sunt împrăștiate pe întinderea șesului. Ici-colo răsare câte un sătuc a cărui imagine e dominată de cupola în formă de ceapă a bisericii. Oamenii străbat câmpurile pe drumuri de pământ, mărginite de buruieni. Ei pescuiesc pe malurile râurilor, înoată sau stau la soare. E o imagine familiară, tipic rusească, păstrată așa de secole.

În ultima parte a secolului al XVII-lea, călătorul venit din Europa Occidentală traversa această regiune a țării ca să ajungă la un punct cunoscut sub numele de Dealul Vrăbiilor, un loc perfect pentru a admira priveliștea. De pe această culme, călătorul putea vedea, întinsă la picioarele sale, Moscova, „cel mai bogat și mai frumos oraș din lume“. Sute de cupole aurii, încununate de o pădure de cruci de aur, se ridicau deasupra copacilor; dacă privea acest tablou la apus, când soarele se reflecta în aceste cupole, călătorul era orbit de lumina copleșitoare. Aceste biserici cu albele lor ziduri sunt risipite peste tot, într-un oraș de mărimea Londrei. În centrul lui, pe o colină, se afla cetatea Kremlinului, mândria Moscovei, cu cele trei magnifice catedrale ale sale, clopotnița impunătoare, palatele superbe, capetele și sute de case. Înconjurată de ziduri albe și groase, cetatea în sine era un oraș.

Vara, inundat de verdeață, orașul părea o grădină imensă. Multe dintre marile conace erau înconjurate de parcuri și livezi, iar în locurile virane, lăsate ca niște bariere împotriva incendiilor, creșteau arbuști, copaci sau iarbă. Revărsându-se peste zidurile cetății, orașul se extindea în numeroase suburbii înfloritoare, fiecare cu grădinile, livezile și păduricile ei. De-a lungul orașului, în inelul larg care îl înconjura, se aflau palate și domenii nobiliare, dar și cupole aurite de mănăstiri, risipite, cât vezi cu ochii, peste câmpuri cultivate și peste pășuni.

Intrând în Moscova, prin porțile zidurilor construite din pământ și cărămidă, călătorul nimerea în agitația specifică unui oraș comercial. Străzile erau înțesate de oameni care se tot înghesuiau. Neguțători, meșteșugari, oameni fără ocupație și pelerini zdrențăroși treceau laolaltă cu muncitorii, țărani, preoții cu rase negre și soldații îmbrăcați în caftane viu colorate și cu cizme galbene. Trăsurile și căruțele înaintau cu greu prin mulțimea de oameni, care se dădea la o parte cu respect când trecea vreun boier gras și bărbos sau vreun nobil călare, având pe cap o

căciulă din blană scumpă, îmbrăcat în haine de lână fină, catifea sau brocart gros. Pe la colțurile străzilor, muzicanți, jongleri, acrobați sau îmblânzitori de animale, cu urșii sau câinii lor, își făceau numărul. În fața fiecărei biserici, cerșetorii stăteau grămadă și cereau de pomană. În fața cărciumelor, călătorii puteau tresări cu uimire la vederea vreunui bărbat gol-goluț, care își vânduse, pe rând, toate hainele, pentru băutura; în zilele de sărbătoare, mulți alți bărbați, aproape sau complet dezbrăcați, zăceau unul lângă altul în noroi, beți.

Cei mai mulți oameni se adunau în zonele comerciale aflate în mijlocul Pieței Roșii. Piața Roșie din secolul al XVII-lea nu era deloc așa cum e azi, tăcută și liniștită între cupolele și turnurile bisericii Sf. Vasile și zidurile înalte ale Kremlinului. Pe atunci era o piață descoperită, podită cu bușteni care acopereau noroiul, cu mici capele în fața zidurilor Kremlinului, în locul în care se află azi mausoleul lui Lenin; șiruri-șiruri de magazine și tarabe, unele din lemn, altele acoperite cu prelate, umpleau fiecare colțisor al imensei piețe. Acum trei sute de ani, Piața Roșie era gălăgioasă, aglomerată și plină de viață. Negustorii stăteau în fața tarabelor și strigau la clienți, chemându-i să le arate marfa. Vindeau catifea și brocart, mătase persană și armeană, obiecte de bronz, cupru sau fier, piele de Toledo, vase de lut, numeroase obiecte din lemn, grămezi de pepeni, mere, pere, cireșe, prune, morcovi, castraveți, ceapă, usturoi, sparanghel gros cât degetul, toate așezate pe tăvi sau în coșuri. Birjarii și căraușii își făceau drum cu greu prin mulțime cu rugăminți și înjurături. Vânzătorii ofereau *pirojki* (mici plăcinte cu carne) din tăvi pe care le aveau legate de umeri. Croitorii și bijutierii de stradă lucrau atent, fără să ia în seamă agitația din jur. Frizerii tundeau părul, care cădea pe jos, fără să fie măturat, îngroșând stratul dens ca un covor bătătorit de zeci de ani. Piețele de vechituri ofereau haine vechi, covoare, mobilă uzată și tot felul de nimicuri. La poalele dealului, lângă râul Moscova, se vindeau animale și pești vii păstrați în bazine. Lângă noul pod de piatră, pe malul râului, șiruri de femei spălau rufe. Un călător german din secolul al XVII-lea observa că unele femei care vindeau bunuri în piață puteau să ofere, de asemenea, și „alte servicii“.

La prânz, toată activitatea era întreruptă. Magazinele se închideau și străzile se goleau, pentru că oamenii luau prânzul, cea mai importantă masă a zilei. După masă, toți trăgeau un pui de somn; proprietarii și vânzătorii se întindeau chiar în fața tarabelor să doarmă.

Odată cu lăsarea întunericului, rândunelele începeau să zboare peste bastioanele Kremlinului și orașul se închidea și el pentru noapte. Ferestrele magazinelor erau acoperite cu obloane grele, paznicii supravegheau de pe acoperișuri și câini furioși se smuceau în lanțuri lungi. Puțini oameni cinstiți se încumetau să iasă pe străzile întunecoase, devenite, odată cu venirea nopții, fieful hoților și al cerșetorilor înarmați, care încercau să smulgă cu forța noaptea ceea ce nu obținuseră ziua prin cerșit. „Acești tâlhari“, scria un călător austriac, „se poziționează la colțul străzilor și, cu ajutorul unei corzi, aruncă pietre în capul trecătorilor, și sunt așa de pricepuți la asta, încât rareori se întâmplă ca aceste lovituri mortale să rateze.“ Câteva crime pe noapte era un lucru obișnuit în Moscova și, cu toate că de cele mai multe ori ele n-aveau alt scop decât jaful, locuitorii erau atât de îngroziți

de cruzimea hoților, încât nu ar fi îndrăznit să sară la azul strigătelor de ajutor. Așa de mare era frica, încât oamenii nu aveau curaj să deschidă ușa sau să se uite măcar pe geam să vadă ce se întâmplă. Dimineața, poliția aduna cadavrele de pe stradă și le depozita într-un loc din centru, unde rudele celor dispăruți veneau să verifice dacă cei pe care îi căutau se află acolo; în final, cadavrele neidentificate erau aruncate într-o groapă comună.

În anii 1670, Moscova era un oraș de lemn. Casele, conacele și acareturile erau toate construite din bârne, având o arhitectură deosebită, cu ferestre, verande sau frontoane superb sculptate și pictate, care le dădeau o frumusețe stranie, necunoscută de clădirile din piatră ale orașelor europene. Chiar și străzile erau din lemn. Podite cu lemn masiv și scânduri, erau pline de praf vara și scufundate în noroi în timpul dezghețului de primăvară și în timpul ploilor de septembrie; ele ar fi trebuit să înlesnească mersul oamenilor. Numai că deseori nu reușeau. „Ploile de toamnă au făcut străzile impracticabile pentru cai și trăsurile”, se plângea un cleric ortodox venit în vizită din Țara Sfântă. „Nu puteam să ne ducem nici la piață, noroiul și mocirla erau atât de mari încât puteai să te scufunzi în ele cu totul. Prețul alimentelor crescuse foarte mult, pentru că nu se mai putea aduce nimic din țară. Toți oamenii, și noi, mai cu seamă, ne rugam la Dumnezeu să vină înghețul.”

Evident, într-un oraș construit din lemn, focul era flagelul Moscovei. Iarna, din sobele primitive care ardeau în orice casă, sau vara, când lemnul se usca precum iasca, o scânteie putea provoca un holocaust. În bătaia vântului, flăcările se întindeau de la un acoperiș la altul, transformând în cenușă străzi întregi. În 1571, 1611, 1626 și 1671 mari incendii au distrus cartiere întregi din Moscova, lăsând în urmă imense suprafețe pustii în mijlocul orașului. Dezastrele acestea erau excepționale, dar pentru moscoviți vederea unor pompieri care se luptă cu flăcările dărâ-mând în grabă alte case pentru a izola focul era o privilegiu obișnuită.

Pentru că Moscova era construită din bârne, moscoviții aveau mereu rezerve de lemne pentru reparații sau construcții noi. Mii de bușteni stăteau grămezi printre case sau în spatele acestora, uneori cu garduri construite în jurul lor pentru a le proteja de hoți. Într-o parte a orașului, o mare piață de lemne avea de vânzare mii de case prefabricate de dimensiuni diferite, cumpărătorul trebuia doar să specifice dimensiunile și numărul de camere pe care le voia. Aproape peste noapte buștenii – marcați și numerotați – erau cărați pe teren, asamblați, căptușiți cu mușchi, li se puneau deasupra un acoperiș din scânduri subțiri de lemn, și noul proprietar se putea muta în casă. Însă cei mai mari bușteni erau păstrați și vânduți în alte scopuri. Tăiați în segmente de 1,8 metri, scobiți cu toporul și acoperiți cu capac, ei deveneau sicrie în care erau îngropați rușii.

Ridicate pe un deal la 40 de metri deasupra râului Moscova, turnurile, cupolele și bastioanele Kremlinului dominau orașul. În rusă, cuvântul *kremli'* înseamnă „fortăreață”, și Kremlinul moscovit era o citadelă puternică. Două râuri și o mlaștină adâncă îi înconjurau zidurile groase. Aceste ziduri groase de 3,5-5 metri se ridicau 20 de metri deasupra apei, formând un triunghi în jurul coamei dealului, cu un perimetru de 2,5 kilometri și o suprafață închisă de 69 de acri. Douăzeci de turnuri

masive se ridicau din loc în loc deasupra zidurilor, fiecare dintre ele reprezentând o fortăreață în sine, concepută pentru a fi inexpugnabilă. Kremlinul însă nu era inexpugnabil; arcași și sulițași, iar apoi muschetari și tunari puteau fi forțați să se predea, dacă nu în urma unui atac, atunci din cauza înfometării; ultimul asediu, la începutul secolului al XVII-lea, a durat doi ani. Ironia face ca asediatorii să fi fost ruși iar asediații – polonezi, susținătorii celui care ocupase tronul pentru scurtă vreme, polonezul cunoscut sub numele de Falsul Dmitri. Când Kremlinul a căzut în cele din urmă, rușii l-au executat pe Dmitri, i-au incinerat trupul și cenușa au încărcat-o într-un tun de pe zidurile Kremlinului, orientând obuzul către Polonia.

În vremuri obișnuite, Kremlinul avea doi conducători – unul laic și unul spiritual: țarul și patriarhul. Amândoi locuiau în cetate și-și guvernau supușii de acolo. Înghesuite în jurul piețelor din Kremlin se găseau birouri ale administrației, tribunale, cazărmi, brutării, spălătorii și grajduri; alături erau celelalte palate – birouri și peste patruzeci de biserici și capele ale Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Ruse. În centrul Kremlinului, pe vârful dealului, pe marginile unei piațete largi erau patru clădiri magnifice – trei catedrale superbe și o clopotniță maiestuos înălțată spre cer – care puteau fi considerate centrul propriu-zis al Rusiei. Două dintre catedrale, ca și zidurile Kremlinului și multe dintre turnurile lui, sunt opera arhitecților italieni.

Cea mai mare și mai încărcată de istorie era Catedrala Adormirii (*Uspenski Sobor*), în care au fost încoronați toți țarii și împărătesele începând cu secolul al XV-lea până în secolul al XX-lea. A fost construită în 1479 de Ridolfo Fioravanti din Bologna, dar conține multe elemente ale arhitecturii bisericești ruse. Înainte de a o construi, Fioravanti a vizitat vechile orașe Vladimir, Iaroslavl, Rostov și Novgorod, ca să studieze frumoasele lor catedrale, iar apoi a construit o biserică rusească, mult mai spațioasă decât cele de până atunci. Patru coloane uriașe susțin cupola centrală în formă de ceapă și cele patru cupole mai mici din jurul ei, fără rețeaua obișnuită de ziduri de susținere, anterior considerate indispensabile. Acest lucru dă impresia unui plafon aerisit și lasă mult spațiu navei centrale, lucru neobișnuit pentru Rusia, unde frumusețea și impresia de putere date de arcadele gotice lipseau.

În piață, vizavi de Catedrala Adormirii era Catedrala Arhanghelului Mihail, unde erau înmormântați țarii. Construită de Alvesio Novi din Milano, are un aspect mult mai italian decât celelalte două surori ale ei. Înăuntru, printre numeroasele capele, răposaii conducători erau aranjați în grupuri. În mijlocul unei mici camere, se găsesc trei sicrie de piatră sculptate, aparținând lui Ivan cel Groaznic și celor doi fii ai săi. Alți țari sunt înșirați de-a lungul pereților, iar sicriile lor de alamă și piatră, sunt acoperite cu catifea brodată și inscripții pe margini, cusute cu perle. Țarul Aleksei, tatăl lui Petru cel Mare și cei doi fii ai săi, Fiodor și Ivan al VI-lea, amândoi țari, vor odihni și ei în această cămăruță, dar ei vor fi ultimii. Cel de-al treilea fiu al lui Aleksei, Petru, va construi o altă catedrală, în orașul cel nou de la Baltica, unde vor fi îngropați el și toți Romanovii care i-au urmat.¹

¹ În afară de Petru al II-lea, ale cărui rămășițe se află la Kremlin, și de Nicolae al II-lea, ultimul țar, al cărui trup a fost aruncat într-un puț, în afara Ekaterinburgului, în Urali. (N. a.)

Cea mai mică dintre cele trei catedrale, Catedrala Buna Vestire avea nouă turnuri și trei portice, și a fost singura concepută de arhitecți ruși. Constructorii ei erau din Pskov, oraș faimos pentru bisericile sculptate în piatră. Era frecventată mai mult ca o capelă particulară de către țari și familiile lor, iar iconostasul ei a fost decorat de doi dintre cei mai mari pictori de artă religioasă din Rusia, Teofan Grecul, care venea din Bizanț, și discipolul lui rus, Andrei Rubliov.

Pe latura estică a piațetei, dominând cele trei catedrale, se afla clopotnița din piatră albă a lui Ivan cel Mare, turnul Bono și turnul patriarhului Filaret, unite astăzi într-o singură structură. Sub cea mai înaltă cupolă, de 82 de metri înălțime, sunt atârinate în nișe mai multe rânduri de clopote. Turnate în argint, cupru, bronz sau fier, având dimensiuni și tonuri diferite (cel mai mare cântărea 31 de tone), ele sunau transmițând mii de mesaje: chemau moscoviții la utrenie sau vecernie, le aminteau de posturi sau sărbători, anunțau pe tonuri triste un deces, sunau cu veselie pentru o nuntă, avertizau prin bătăi alerte vreun incendiu sau bubuiau celebrând vreo victorie. Uneori băteau toată noaptea, consternându-i pe vizitatorii străini. Dar rușii își iubeau clopotele. De sărbători, oamenii obișnuiți se înghesuiau în clopotniță să tragă pe rând de funii. De obicei, primul clopot suna în Kremlin, apoi era preluat de celelalte clopote din toate cele „de patruzeci de ori patruzeci” de biserici. Curând, valuri de sunete cuprindeau orașul și „pământul se cutremu-ra de vibrații ca de tunet”, după cum spunea un vizitator copleșit.

De la construirea de catedrale, arhitecții italieni au trecut la construirea de palate. În 1487, Ivan cel Mare comandă primul palat de piatră din Kremlin, Palatul în fațete (*Granovitaia Palata*), numit așa pentru că învelișul exterior era din piatră tăiată în formă de prismă, imitând tăietura pietrelor prețioase. Cea mai notabilă caracteristică arhitecturală era însă sala tronului, un pătrat cu latura de 23 de metri, al cărei acoperiș e susținut de o unică și masivă coloană arcuită, așezată chiar în mijloc. Când erau primiți ambasadorii străini acolo, sau în alte ocazii oficiale, femeile din familia țarului, ferite de priviri, puteau să observe ce se întâmplă în sală printr-o mică fereastră din tavan care era acoperită de o draperie.

Pentru că inițial Palatul în fațete fusese conceput ca o clădire oficială, în 1499 Ivan cel Mare a comandat construirea unui alt palat, din cărămidă și piatră, unde să locuiască. Această clădire cu cinci etaje, numită Palatul Foișor (*Teremnoi dvoret*), avea o serie de apartamente dispuse ca un fagure, cu tavane joase, în care locuiau țarul și un mare număr de femei – soții, văduve, surori, fiice – din familia regală. Clădirea a fost serios afectată de incendii în mai multe rânduri din secolul al XVI-lea și până la începutul secolului al XVII-lea, dar primii țari din dinastia Romanov, Mihail și fiul lui, Aleksei, au depus amândoi mari eforturi s-o restaureze. În timpul domniei lui Aleksei ușile, ferestrele, parapetii și cornișele erau făcute din piatră albă, sculptată cu ghirlande sau siluete de păsări și animale, apoi pictate în culori vii. Aleksei a depus eforturi deosebite pentru restaurarea celui de-al patrulea etaj, pe care l-a folosit ca locuință. Cele cinci încăperi principale – anticamera, sala tronului, (cunoscută sub numele de Sala de Aur), biroul, dormitorul și capela privată – aveau pereții și podelele placate cu lemn, pentru a împiedica formarea igrasiei provocată de condensul pe piatră sau cărămidă, pereții fiind apoi

acoperiți cu mătase brodată, tapițerii de lână sau piele de Toledo, decorate cu scene din Vechiul și Noul Testament. Arcadele și tavanele erau încărcate de arabescuri sau de variante răsăritene de plante și păsări fantastice, vopsite în culori puternice și poleite cu aur și argint. Mobilierul din apartamentul țarului era pe jumătate tradițional și pe jumătate modern. Se găseau acolo atât canapele vechi și cufer de din stejar sculptat, mese de lemn lustruit, cât și fotolii tapițate, mese de abanos aurite, ceasuri, oglinzi, portrete, dulapuri pline de cărți de teologie și istorie. Una dintre ferestrele de la biroul țarului era cunoscută sub numele de *Fereastra solicitantului*. În afara ei era atârnată o cutie mică; aceasta era lăsată până jos, urmând ca acolo să fie încărcată cu petiții și plângeri, după care era din nou ridicată, iar hârtiile erau prezentate suveranului pentru a fi citite. Dormitorul țarului era tapițat cu catifea venețiană și avea un pat cu baldachin, din stejar sculptat, acoperit cu brocart și mătase și plin de blănuri, perne și pernute, menite să protejeze ușile și ferestrele de curenții înghețați, pe timp de iarnă. Toate aceste camere erau încălzite și decorate, în același timp, cu sobe imense acoperite cu plăci de teracotă emailate și colorate, a căror căldură îi făcea să se simtă bine și pe conducătorii ruși.

Cel mai mare neajuns al acestor camere splendide era lipsa de lumină. Prin ferestrele înguste, din două straturi de mică separate de fâșii de plumb, pătrundea prea puțină lumină naturală. Nu doar noaptea, sau în scurtele și cenușii zile de iarnă, dar chiar și vara, cea mai mare parte a iluminatului din Palatul Foișor provenea de la flacăra tremurătoare a lumânărilor așezate în nișe și de-a lungul pereților.

În ultima parte a secolului al XVII-lea, apartamentele regale erau ocupate de al doilea țar din dinastia Romanovilor, „Mare Stăpân, Țar și Mare Cneaz, Aleksei Mihailovici, Autocrat al tuturor Rusiilor, Mare, Mică și Albă“. Distant și inaccesibil pentru supușii săi, această figură augustă era înfășurată într-o aură de semi-divinitate. În 1664, un ambasador englez, venit în Rusia să aducă mulțumiri pentru sprijinul acordat exilatului rege Carol al II-lea, a fost profund impresionat de imaginea țarului Aleksei pe tron:

Așezat pe tron, cu sceptra în mână și coroana pe cap, țarul avea o înfățișare magnifică, părând că strălucește cu o mulțime de raze, asemeni unui soare. Tronul lui era masiv, din argint sculptat, și se încheia deasupra, în mod curios, cu mai multe motive și piramide, iar așezarea lui, cu șapte, opt trepte mai sus decât podeaua, îi dădea prințului o maiestuoasă transcendentală. Coroana sa, pe care o purta peste o tocă tivită cu nură neagră, era încărcată de pietre prețioase și se încheia sus cu o piramidă în vârful căreia era așezată o cruce de aur. Sceptra său strălucitor era, de asemenea, încărcat cu pietre prețioase, mantia sa era perfect potrivită, ca și colanul pe care îl purta.

Din copilărie, rușii erau educați să-și privească țarul ca pe o ființă asemeni lui Dumnezeu. Proverbele lor reflectă acest lucru: „Numai Dumnezeu și țarul știu“, „Soarele strălucește pe cer și țarul pe pământ“, „Cu Dumnezeu și țarul, Rusia e puternică“, „E lung drumul până la Dumnezeu, e lungă cărarea până la țar“.

Alt proverb, „Suveranul e tatăl și pământul e mama“, arată sentimentele rușilor pentru țar și pentru pământ. Pământul, țarina, glia natală, *rodina* era de genul